

355:929 Дероко Ј.
94(497.11)"1941"

Др Немања ДЕВИЋ

историчар, научни сарадник
Институт за савремену
историју, Београд
nemanjadevic4@gmail.com

Горан ДАВИДОВИЋ

историчар, архивски саветник
Међуопштински историјски
архив, Чачак
goran.davidovic@arhivcacak.
org.rs

МА Дејан ЂЕРИЋ

самостални истраживач, Ужице
djera031@gmail.com

„А ДЕРОКА МЛАДОГ КАПЕТАНА...”: СМРТ И ЛЕГЕНДА КАПЕТАНА ЈОВАНА ДЕРОКА

АПСТРАКТ: *Капетан Јован Дерок представља једну од кључних личности српској устаничкој покрећој и команде војно-чешничких одреда Југословенске војске у заједној Србији 1941, како у ослободилачкој борби, тако и током трајанској рати. Више савременика оставило је сећање о његовој изградној каријери, учешћу у Априлском рату и устанку 1941. године. О његовој биографији остале су одређене контроверзе које на основу новооткривене архивске грађе покушавамо да разрешимо у овом раду. Поред тога, у раду се реконструише и ратна легенда о Јовану Дероку, његово „пошеривање“ из колективној памћења након 1945. и „повратак“ у историографију и сећање од 1990-их година.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Јован Дерок, немачка окупација, устаник, трајански рат, 1941, Југословенска војска, чешници, партизани*

Ко је био Јован Дерок: основне чињенице и скица за портрет

Преци Јована Дерока доселили су се у Београд из Дубровника 1850. године. Његов отац Владислав био је официр и војни дипломата, док му је мати Наталија потицала из породице Владана Ђорђевића, државника и председника Министарског савета Краљевине Србије 1897–1900. године.¹ Породица Дерок је, вођена Владислављевом војном

службом, период 1907–1912. провела углавном у Француској, где су им се и родила деца: синови Јован и Милан и кћи Јоланда. Јован Дерок се родио 20. априла 1912. у градићу Крезоу (Le Creusot) у Бургундији. Према службеним подацима из његовог персоналног војног досијеа, основну школу и два разреда лицеја завршио је у Француској, а потом шест разреда реалке у Љубљани – у слободној и увећаној отаџбини. Потом се одлучио да школовање настави уписом

[1] Рајко Голубовић, *Родослов породице Дероко* (Београд: [б. и.], 2004), 3-8; Milan Derok, *By the Pen, Sword and Dagger: biography of Captain Derok, a Leader of the 1941 Uprising in German occupied Serbia* (Paris: Ed. Marie-Renée Morin, 1997), 12-16; Сузана Рајић,

Владан Ђорђевић. *Биографија доузаној обреновићевца* (Београд: Завод за уџбенике, 2007), 305, 309.

војне академије у Београду.² Победнички дух српског војника из Првог светског рата, али и породичне традиције (поред оца и стрица, узор му је био и ујак-официр Милан Ђорђевић, ослободилац и први управитељ Дубровника 1918)³ без сумње су утицали на избор животног позива шеснаестогодишњег младића. Од 1928. до 1931. године Јован Дерок је похађао 56. класу Ниже школе војне академије у Београду: завршио је као један од најбоље рангираних (13. у класи) питомца по свим параметрима.⁴

На крају школовања произведен је у чин артиљеријског потпоручника Југословенске војске. За место службе одређен му је Загреб, где ће се налазити на дужности водника 4. батерије 30. артиљеријског пука „Краљевић Томислав“. Напредовао је уобичајеном динамиком, са унапређењима на четири године: 1. октобра 1935. унапређен је у чин поручника, а 1. октобра 1939. у чин капетана II класе. У међувремену, током 1934. на Превлаци је завршио курс за гађање ваздухопловних циљева. Потом га 1934–1936. налазимо и на дужности водника у 4. противаеропланском дивизиону. Од 1936. до 1938. са успехом завршава и Вишу школу војне академије, да би се током 1939. на неколико месеци нашао на служби у Главном ђенералштабу. Наредних годину дана Дерок је провео као водник у 5. противавионском дивизиону у Краљеву, при чему је након активирања јединица због ратних збивања у Европи обављао више командних дужности, од водника до командира батерије. Године 1933. одликован је златном медаљом за ревносну службу, а 1940. медаљом за војничке врлине.⁵

Могло би се рећи да је управо 1940. година представљала прекретницу у каријери Јована Дерока. У 28. години живота и напону

животне снаге (вероватно је у то време и ожењен), млади официр објављује књигу у којој подвлачи значај герилског отпора у случају немачког напада на Југославију. Књига *Тојлички усџанак и оружани ошџор у окупираној ошџабини 1916–1918. џодине* објављена је у највећем успону нацистичке Немачке и непосредно након њеног заузимања Француске и у том смислу није говорила само о прошлости, већ је била врло актуелна.⁶ Дерок је скретао пажњу на „тајанствену снагу четничког ратовања“, али и слободарство читавог српског народа, на које се треба ослањати у идејама о отпору. Цитирајући Његоша, завршио је књигу драматичним речима усмереним ка будућности: „Име нам је остало неокаљано и чисто, остало је онако како је било пре Косова, како је било на Косову, и како је остало после њега. А ако буде требало, поново ће бити такво. Жилав је наш народ у усташању.“⁷ Суштински, у овој књизи изнесена су уверења овог официра која ће се од 1941. показати и у пракси.

Када се рат заиста приближио југословенским границама, капетан Дерок је по ратном распореду био одређен за командира 10. батерије 10. артиљеријског пука Босанске дивизије.⁸ Та дивизија је по отпочињању Априлског рата кренула на концентрацијски простор у рејону Винковаца, али због наступајућих околности (немачко напредовање, хрватске побуне) није стигла на предвиђену позицију; заустављени су недуго по преласку Саве и наређен им је повратак дубље у Босну.⁹ Код Брчког, где је успостављена линија одбране, Дерок се срео са пуковником Драгољубом Михаиловићем, што ће се испоставити као судбинско познанство. Потом је

[2] Војни архив (даље: ВА), Досијеи персоналних података официра Југословенске војске (дање: ДПП), К-148/542.

[3] С. Рајић, *н. г.*, 314–316.

[4] *Службени војни лист* (СВЛ), 1931. година, 1735.

[5] ВА, ДПП, К-148/542.

[6] Божица Младеновић, *Тојлички усџанак 1917*. (Нови Сад : Прометеј; Београд : Радио-телевизија Србије, 2017), 99.

[7] Јован Дерок, *Тојлички усџанак и оружани ошџор у окупираној ошџабини 1916–1918. џодине* (Београд : Просвета, 1940), 117.

[8] М. Derok, *н. г.*, 116–117.

[9] Velimir Terzić, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, knjiga 2 (Ljubljana : Partizanska knjiga; Beograd : Partizanska knjiga : Narodna knjiga; Titograd : Pobjeda, 1984), 349, 364.

учествовао у борбама са Немцима, али и са усташким побуњеничким снагама код места Гуње. Крајем априла 1941. се накратко појавио у породичном дому у Београду, да би потом отишао у непознатом правцу.¹⁰

Одисеја Јована Дерока наставила се и након капитулације војног врха и окупације земље. За реконструкцију његовог кретања важни су и записи Звонка Вучковића, који га је почетком маја затекао у Херцег Новом, на територији коју су окупирале италијанске снаге. Дерок је тада био у друштву неколицине официра који су планирали да продуже отпор окупатору и који су наду полагали у снаге око пуковника Михаиловића, за које се пронео глас да воде борбе у Босни. Последњи пут срили су се крај манастира Савина, где је Дерок исказао амбициозне замисли да уз италијанске лажне исправе пређе из Боке у Италију, а оданде у Француску, где би преко Пиринеја могао да се домогне Мадрида или Лисабона и ту успостави контакт са савезницима или неким органом југословенске владе у избеглиштву. Каснији развој догађаја показао је да му то није пошло за руком: на француско-италијанској граници (код Вентимиље) заробили су га карабињери, али је он ипак успео да им једног момента измакне и некако се поново пробије у Београд.¹¹

О учешћу Јована Дерока у акцијама националног покрета отпора 1941. сачувано је више детаља, пре свега из мемоарских дела његових сабораца. Поручник Јакша Ђелевић је био сведок његовог одласка из Београда на Равну Гору почетком септембра 1941. и описао је прве активности које је Дерок имао при штабу пуковника Михаиловића. Његова необична појава, достојанствено држање и чудно презиме код многих сабораца створили су утисак да се радило о Словенцу. Брзо је стекао Михаиловићеву наклоност, који га је већ истог месеца послао на терен и

одредио му командну дужност на подручју Љубићког среза.¹² У периоду зенита устанка против окупатора и сарадње војно-четничких и партизанских одреда, он је био задужен за вођење операција око Чачка; сва околна места већ су до тада била ослобођена. План за напад на Чачак постигнут је последњег дана септембра у Мрчајевцима, а као ударна снага предвиђен је Јелички војно-четнички одред под командом поручника Јована Бојовића, уз помоћ Чачанског НОП одреда. Након извршене мобилизације, за учешће у акцијама било је предвиђено око 2.000 устаника.¹³ Изјутра 1. октобра 1941. године регистровано је неколико сукоба на прилазима Чачку, али су се немачке снаге у оквиру стратегије прегруписавања већ налазиле у повлачењу. У град су победоносно умарширали најпре војно-четнички одреди, а пар сати касније и партизани.¹⁴ Одјек ослобођења Чачка био је велики и могло би се рећи да је улио значајно самопоуздање у устаничким редовима.

У првим данима након ослобођења Чачка капетан Дерок је био овлашћен од команде на Равној гори да, уз партизанског представника Ратка Митровића, учествује у координацији активности и подели власти у граду.¹⁵ Ту се задржао свега неколико дана, пошто је према инструкцијама требало да пође према новом жаришту борбе, око Краљева, где ће заузети врло важну дужност у устаничком штабу опсаде Краљева. Штаб који је објединио све устаничке снаге на том простору чинили су мајор Радослав Ђурић и капетан Дерок са стране четника и Момчило Радосављевић и Ратко Митровић као партизани. Са војним знањима и искуствима герилске

[10] М. Derok, *н. г.*, 118-119.

[11] Zvonimir Vučković, *Od otpora do građanskog rata* (London : [s. n.], 1984), 59-60, 107.

[12] *Преи Дражин ађушанић Јакша В. Ђелевић*, пр. Биљана Ђелевић (Виндзор : Б. Ј. Ђелевић, 1993), 70, 109.

[13] Коста Николић, *Историја Равногорској њокрејша*, књига 1 (Београд : Српска реч, 2014), 116.

[14] Горан Давидовић, Милош Тимотијевић, *Заштањена прошлост. Историја равнатораца чачанској краја*, књига 1 (Чачак : Међуопштински историјски архив : Народни музеј; Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја; Краљево : Народни музеј, 2002), 194-208.

[15] Исто, 209-210.

борбе, официри су суштински руководили војним припремама: Ђурић је заузимао позицију команданта, а Дерок његовог начелника штаба.¹⁶

Интензивнији сукоби око Краљева регистровани су већ 4. октобра.¹⁷ Према сећању учесника борби, капетан Јован Дерок је у овим догађајима имао истакнуту улогу, не само кроз командне дужности у оперативном штабу, већ и кроз непосредне акције које је предводио. Капетан Миломир Коларевић, учесник борби и касније командант Златиборске бригаде ЈВУО, у својим необјављеним записима назива га „душом опсаде“. У више наврата укупчавао се у немачке телефонске везе и на немачком језику успевао да непријатеље наведе на криви траг; саставио је и раширио и летак „Хитлерове слуге“ на немачком језику којим је команда опсаде, помало наивно, рачунала да ће окупационе снаге навести на предају. У три наврата лично је са својим војницима вршио упаде у град, али је надмоћним снагама одбране био натеран у повлачење.¹⁸

У склопу припрема за нападе на град, капетан Дерок је у Матарушкој Бањи у првој половини октобра извршио и посебну обуку за 50-ак одабраних четника и партизана.

[16] *Књиџа о Дражи*, 1, пр. Радоје Кнежевић (Виндзор : Српска народна одбрана, 1956), 136; К. Николић, *н. г.*, 145.

[17] О новим научним погледима о борбама око Краљева више код: *Народни усџанак и борбе за Краљеве 1941. године*, ур. Коча Јончић (Краљево : Историјски архив, Фонд за историју радничког покрета и НОБ-а Краљева и околине; Београд : Народна књиџа, 1985); Милош Тимотијевић: „Храбри партизани и 'зли' четници. Историографија Чачка о опсади Краљева 1941. године“, у: *Краљево октoбра 1941. године*, ур. Драган Драшковић, Радомир Ристић (Краљево : Народни музеј Краљево : Историјски архив Краљево, 2003), 277-299; Коста Николић, *Историја Равнојорској џокрејша*, књиџа 1 (Београд : Српска реч, 2014); Драган Драшковић, Силвија Крејаковић, *Краљевачки октoбар 1941* (Краљево : Народни музеј, 2011); Силвија Крејаковић, *Иденитијетити жрпџава ситрељаних у Краљеву октoбра 1941* (Београд : Музеј геноцида, 2013).

[18] Приватна архива Миломира Коларевића (Лондон), *Сећања на Јована Дерока*, у поседу аутора – уступљена љубазношћу г. Радомира Коларевића из Краљева; *Освећљаване исџине: докуменити за џолиитичку и војну исџирију Чачка 1938-1941*, прир. Горан Давидовић и Милош Тимотијевић (Чачак : Народни музеј, Међуопштински историјски архив; Краљево : Народни музеј, 2006), 311-312.

Они би потом, под његовом командом и по његовој замисли, извршили упад у Краљево са два камиона, као подршка дејствима два устаничка тенка и тако допринели слому окупаторских снага одбране. Ипак, извештен о Дероквим плановима, пуковник Михаиловић је изменио план акције и командну улогу над „тројанским коњем“ препустио поручнику Сими Узелцу.¹⁹ Ноћу 10/11, а потом и 14/15. октобра водиле су се велике борбе у ужем градском језгру Краљева; устаници су успели да заузму неколико стратешки важних тачака надомак града, а капетан Дерок се са делом снага, пошто је дигао у ваздух мост на Камиџору, пробио све до градског аеродрома. Ти догађаји остали су најдубље присутни у народној традицији у сећањима на опсаду Краљева. Ипак, напади нису успели, а последњи је стајао живота и већи број равногораца и њихових команданата, међу којима и поручнике Узелца и Јована Бојовића.²⁰ Од 15. октобра немачке власти у Краљеву прогласиле су ванредно стање и увеле у рад преки суд. Због губитака које су претрпели, започели су са спровођењем сурових одмазди (100 стрељаних Срба за једног убијеног немачког војника). У наредним данима, у масовним егзекуцијама стрељали су најмање 2.255 цивила.²¹

У међувремену се десило још нешто што је додатно ослабило снаге опсаде Краљева: партизанска команда је од 23. октобра потајно започела извлачење својих снага са бојишта и концентрисала их према Чачку, припремајући их за нови рат. Последње нападе на Краљево вршили су готово само четнички одреди и они су забележени 1. новембра, када су на Немце дејствовали и тенковима и артиљеријом.²² Неколико сачуваних писама Јована Дерока датирају управо из овог периода и говоре о примарном равногорском фронту

[19] Приватна архива Миломира Коларевића (Лондон), *Сећања на Јована Дерока*, у поседу аутора.

[20] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, 259-261.

[21] С. Крејаковић, *н. г.*, 92.

[22] Venceslav Glišić, *Užička republika* (Београд: Nolit, 1986), 111; К. Николић, *н. г.*, 242-243.

против окупатора. Узалуд је 22. октобра тражио свеже снаге из обе војске, јер се опсада била „отегла а у позадини има пуно људи са оружјем, који би овде били неопходни“.²³ У исто време, капетана Богдана Марјановића, команданта четничке команде града Чачка, молио је да му прикупи млађе офицере „да дођу овамо да учествују – мало нас је па ја водим од бојне патроле до отсека опсаде – тешко је стићи свуда“.²⁴ Његови извештаји и ставови били су у складу са сликом коју су саборци и савременици оставили о њему, сећајући се 1941. године.

Када је главно бојиште српског ослободилачког покрета дефинитивно постало позорница раскола и унутрашњих сукоба, капетан Јован Дерок ће се као једна од централних личности устанка наћи међу кључним фигурама у првим данима грађанског рата. После повлачења партизанских снага из опсаде Краљева и четничко-партизанских сукоба у околини Ужица, рат се пренео у све локалне средине које су се до тада налазиле под заједничком управом. Мајор Радослав Ђурић, командант опсаде и уједно најстарији по чину међу равнгорцима у области Краљева, добио је 2. новембра од своје команде наређење о постепеном повлачењу војно-четничких одреда из залеђа града. Са тим одредима требало је кренути ка Чачку, заузети га и ослободити присуства комуниста. Сазнавши за његове планове (Ђурић је сам показао наређење партизанским командантима у Чачку), партизанске снаге су преузеле иницијативу и већ од 3. новембра започеле разоружавање и хапшење четника у граду. Након низа локалних инцидената, који су изазвали и прве жртве, мајор Ђурић се истог дана коначно одлучио на спровођење наредбе и започео је прегруписавање снага са Краљева према Чачку. Почетне сукобе две стране су током 5. новембра покушале да реше новим преговорима на локалном

нивоу, али се читава иницијатива завршила тек на размени заробљеника. Пошто је на Равној гори оцењено да партизани са дугим преговорима само желе да добију у времену док им не стигне појачање, војно-четничким јединицама наређено је да „енергично и брзо“ наступе према Чачку и када га освоје од партизана преузму одбрану од Немаца.²⁵

У четничким редовима у чачанском крају било је доста нејасноћа око тога ко све чини ланац команде и како је он тачно устројен, па је и свако ступање у акцију на овом подручју било лоше координисано. Та околност се пред одлучним и идеолошки прекаљеним партизанима показала као кључна инфериорност која ће допринети поразу равнатораца. Када је коначно и дошао моменат за напад, већина официра војно-четничких одреда на овом подручју настојала је да спречи проливање крви међу сународницима и земљацима које су делиле идеолошке разлике. Управо са таквим размишљањима и у тој улози налазимо првих новембарских дана 1941. и капетана Јована Дерока. Посвећен до последњег момента борби против окупатора, Дерок се од 3. новембра невољно нашао у покрету ка Чачку, на новом фронту и у борби против партизанских снага.²⁶ Већ после неколико дана, гине у једној од првих борби у грађанском рату на овом простору.

Погибија капетана Дерока: сукоб усмене традиције и докумената

Пред наступајуће сукобе са партизанима, капетан Дерок се својим војницима обратио прилично помирљивим тоном. По Станојлу Плазини, његова инструкција потчињенима била је следећа: „Ако се сретнете са партизанима и дође до потрзања оружја, не пуцајте у месо већ преко њих у вис. То су наша браћа која су заведена. Треба их

[23] Међуопштински историјски архив Чачак (даље: МИАЧ), Архивалије Четничког покрета ДМ (даље: ЧА), к. 1, 1301-7.

[24] МИАЧ, ЧА, 1301-14.

[25] Архив Србије (Железник), Ж-35, *Сјенографске белешке са сасјанка са Ђурићем одржаној 2. јула 1959. године у Београду*, 14; Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, 284-295.

[26] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, 296-298.

заплашити и они ће се предати.²⁷ Слично пише и Милка Баковић: „Војници и браћо, говорио је капетан Дерок, ми се нисмо овде попели зато да убијемо оне комунистичке мангупе. Наш је циљ да их заплашимо, да их разоружамо, па да се вратимо Краљеву и наставимо борбу против Немаца. [...] Немојте пуцати у месо и убијати их, већ само толико колико да их похватамо и разоружамо.“²⁸ Остаје отворено питање на какав успех су овакве снаге могле да претендују, поготово када се узме у обзир милитантност чачанских комуниста још из предратног периода додатно заострена у новембру 1941. Ипак, Дерокови последњи преговори са партизанима Средоја Урошевића (Љубићки батаљон Чачанског НОП одреда) у Мрчајевцима 4. новембра претворили су се напослетку у мањи оружани сукоб, у којем је група партизана разбијена и разоружана. У каснијим интерпретацијама, обе стране су за изазивање сукоба оптужиле своје конкуренте.²⁹

Током 5. и 6. новембра, пошто су последњи партизанско-четнички преговори у Чачку пропали, капетана Дерока лоцирамо у зони Прељине, као команданта десне нападне колоне равногорских снага, које ће одатле правцем Коњевићи–Љубић–Чачак дати допринос слому комунистичких снага на овом простору. За премоћ у борби требало је да им послужи артиљеријска полубатерија: радило се о четири топа система *Шнајгер* из 1912, који су као оштећени заплењени приликом уласка војно-четничких одреда у Чачак и који су касније оправљени и коришћени на бојишту код Краљева. Дероково везивање за те топове и код Краљева и код Чачка показале се као судбинско.³⁰ Седмог новембра са својим војницима био је на положајима на Љубићу, очекујући брзу партизанску капитулацију и

њихов пораз у Чачку. Међутим, био је лоше обезбеђен: страже у правцу Чемернице нису биле на својим местима и отуд је убрзо стигао први партизански напад. Уз премоћ топова и митраљеза четничких јединица тај напад је брзо одбијен.³¹

Показало се, ипак, да је напад из правца Чемернице и Прељине био само демонстративан. Главни удар на Дерокову јединицу дошао је с леђа, из правца Чачка. Напале су их снаге Љубићког партизанског батаљона, под командом Средоја Урошевића и Радована Јовановића, члана ОК КПЈ за Чачак и заменика команданта Чачанског одреда.³² Борба је била кратка, али оштра и партизански јуриш завршио се сукобом прса у прса. Већи број четника (наводно чак њих 30) био је избачен из строја, а њихова јединица потиснута је са стратешки важног положаја са Љубића, чиме је суштински одлучен и исход даљих борби око Чачка. Дошло се и до значајног војног плена: у руке партизана пали су четнички топови који је требало да буду њихов главни адут у борби. Било је и заплењених ствари које су створиле значајнији морални ефекат: „Видим да један комуниста претреса кожне бисаге на Дероковом коњу, из којих вади: пешкир, сапун, прибор за бријање и прибор за прање зуба. - Видите другови, каже тај комуниста, како свилени официри иду у рат?“³³ Ово није био и последњи успех чачанских партизана који су до тада заостајали у успесима у односу на своје саборце из околних округа. Захваљујући помоћи која им је дошла из Ужица, али и користећи још увек неустаљен командни ланац својих конкурентата, партизани су у наредним данима наставили да нижу успехе на овом бојишту и у потпуности разбили четнички обруч око Чачка.³⁴

[27] Stanojlo S. Plazina, *Sa Jelice planule varnice. Prilog za istoriju narodnog ustanka ravnogorskog pokreta u Dragačevu* (Melburn : „Poliprint“, 1974), 106-107.

[28] Милка Баковић, *Комунисти и наци-фашисти – они су исти* (Милвоки, 1983), 74.

[29] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, 296-297.

[30] Исто, 234.

[31] Приватна архива Миломира Коларевића (Лондон), *Сећања на Јована Дерока*, у поседу аутора.

[32] Јован Радовановић, *67 дана Ужичке републике* (Титово Ужице : Вести; Чачак : Чачански глас, 1983), 169.

[33] М. Баковић, *н. г.*, 77.

[34] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, 311-312.

Капетан Дерок је након борбе на Љубићу, истог дана, са мањим бројем људи гоњен према селу Ракова, где је блокиран на реци Чемерници. Ту је и погинуо. Његови последњи дани, у погледу датума, локације и начина смрти дуго су били непознаница. Детаљно тумачење у социјалистичкој историографији дао је Јован Радовановић 1961, о двадесетогодишњици устанка, у својој књизи *67 дана Ужичке републике* (друго издање 1972, треће 1983): „Четници су били укљештени са две стране. После кратке борбе почели су бежати. Велик број их је био брзо похванат, а топови су заплешени. Остатак четника је бежао према Чемерници. Љубићани су их јурили и хватали. С групом је бежао и капетан Дерок. Митраљески рафал га је стигао баш када је загазио у Чемерницу. Био је само рањен, па се вратио на обалу и почео псовати партизане који су наступали. И баш тада је пристигао Милутин Милошевић, шеснаестогодишњи партизан из Прислонице. Изненада је скочио на Дерока и у гушању га убио, отевши му притом пиштољ.”³⁵ За епоху у којој је ова прича испричана подвиг је био вишеструк: четничке снаге су потучене тако да је једног од њихових најбољих команданата могао да усмрти ни мање ни више но малолетни партизан и то у борби прса у прса. Из ове приче настао је читав мит, а наводе угледног хроничара револуције беспоговорно су преузимали и локални публицисти.

У хроници села Прислонице из 1977. убиство Јована Дерока слављено је као подвиг, а тај чин његовим егзекуторима приписан као заслуга. Према изнетој биографији Милутина Милошевића закључује се да он ипак није био 16-годишњак, већ 18-годишњак (рођен је 1923), и закључује се да „од Милутиновог метка гине капетан Дероко, један од највећих четничких зликоваца”. Ипак, у овој хроници помиње се и његов саучесник у убиству – Љубисав Милић Шуца, такође из Прислонице: „Борба против четника за

Шуцу је била пасија, па се против њих волео борити. [...] На самој реци (Чемерници), са Милутином Милошевићем и осталим друговима десеткује четнике, међу којима гине и четнички командант капетан Дерок.“ Оба млада партизана настрадаће у наставку рата: Милошевић у једној борби у околини Берана 1943, а Милић чак стрељан од самих партизана крај Нове Вароши 1942. године.³⁶ Касније ће се, ипак, показати да се радило о пукој партијској конструкцији која је свој израз нашла у локалној хроници револуције: ни Милић ни Милошевић, по резултатима досадашњих истраживања, нису били директни егзекутори капетана Дерока, нити је његова погибија изгледала како је описано.

У редовима српске политичке емиграције, односно у делу заграничне историографије и мемоаристике, јавила се и верзија о бруталној ликвидацији заробљеног Дерока, којој је претходило и свирепо злостављање и мучење ножем. Према нашем увиду, та верзија потиче од Сергија Живановића, односно некога од преживелих Дерокових сабораца који му је пружио такве детаље и тумачење. Живановић у својој књизи, која се бави судбином српског народа 1941, даје следеће податке о Дероковом убиству: „Имао је 38 убода камом. Затим су га бацили у р. Чемерницу.“ Таква верзија касније је некритички преузета и у неким домаћим публицистичким радовима, па се јавила и у историографији.³⁷ Сећајући се свог ратног друга, али и ослањајући се на другу верзију о погибији Јована Дерока до које је дошао у емиграцији, Звонимир Вучковић закључио је да је овај четнички командант био убијен метком у потиљак.³⁸

[36] *Прислоница, прилози за проучавање села* (Прислоница : Месна заједница, 1977), 140-142.

[37] Сергије Живановић, *Генерал Михаиловић и његово дело*, књига 1 (Чикаго : С. М. Живановић : Амерички институт за балканска питања, 1962), 73; Миломир Јовановић, *Злочини без казне* (Чачак: [б.и.], 2009), 87.

[38] З. Вучковић, *н. г.*, 146.

[35] Ј. Радовановић, *н. г.*, 169.

Поред тога, у постојећој литератури и мемоаристици постоје дилеме о датуму (7, 8. или 9. новембар) и локацији (шума Осоје, Љубић, река Чемерница, Прељина) погибије Јована Дерока. Решавају их недавно откривени историјски извори првог реда, које супротстављамо ранијим тезама и црпимо закључке на основу њих. Пре свега, црквена књига умрлих храма Светог Јоакима и Ане у Прељини садржи упис о погибији Јована Дерока; „капетан 2. кл. из Београда“ је дефинитивно убијен, односно „погинуо у борби против комуниста“ дана 7. новембра 1941. године.³⁹

О локацији и начину његовог убиства опширније говори раније непознато сведочење једног од партизана који су учествовали у егзекуцији. Према прецизном и по нашем мишљењу веродостојном исказу који је 28. јануара 1942. дао бивши (заробљени) партизански борац Живота Гвозденовић из Ракове приликом ислеђивања код српских власти у Чачку, Дерок је у селу Ракова стрељан као заробљеник-рањеник. „После завршене борбе са четницима, после које су се четници разбегли, једна патрола наше чете, а затим и први стрељачки строј, наишла је код обале реке Чемернице на рањеног капетана Дерока, који се противу нас борио са четницима. Када смо га нашли, Крупез Славко, који је тада био политички комесар наше чете, наредио нам је да га понесемо, пошто је Дерок био рањен у стомак. Из чете су се издвојили Ристановић Војислав и Комадинић Драго, па су понели капетана Дерока ка селу Ракови. Када смо дошли у Ракову, цела чета, са рањеним капетаном Дероком, свратила је у кућу сељака Милана Крупеза, који је неки рођак Славка Крупеза. После једног сата из куће је изашао Славко Крупез и позвао мене, Ристановића Војислава и Комадинића Драгу и наредио нам да капетана Дерока убијемо, пошто га је преки суд осудио на смрт. После овога саопштења Славка Крупеза, Ристановић

Војислав и Комадинић Драго ушли су у кућу, из које су изнели капетана Дерока, па смо сви пошли ка реци Чемерници у намери да наређење Славка Крупеза извршимо. Када смо дошли на ливаду Живка Мијаиловића, земљорадника из Ракове, која се налази одмах уз обалу Чемернице, Ристановић и Комадинић су спустили капетана Дерока на земљу, а затим га усправили. После овога сва тројица смо се одмакли од капетана Дерока и наперили пушке на њега. Пре него што смо опалили пушке, капетан Дерок нам је рекао: 'Немојте браћо да ме убијете', док му је Ристановић одговорио: 'Нама је Славко Крупез наредио да те убијемо, и ми то морамо учинити.' После овога сва тројица смо опалили пушке и капетана Дерока на месту убили. Када смо извршили ово, Ристановић је узео пушку капетана Дерока, а затим смо се сва тројица вратили у штаб чете. Када смо улазили у кућу, Ристановић је рекао партизанима: 'Убисмо ону џукелу Дерока', док су му неки од партизана одговарали: 'Алал ти вера.'⁴⁰ Са признатим делом убиства и доста описаних детаља о том чину, Гвозденовић ипак не наводи да је стрељању капетана Дерока претходило било какво мучење или да је дошло до каснијег масакрирања тела. Такву тезу не потврђују ни други извори на које ћемо се позвати.

Ова изјава, међутим, посебно добија на значају када се узме у обзир даљи ток истраге, а који се наслућује из сачуваних докумената. Наиме, недуго након саслушања Животе Гвозденовића, тачније 31. јануара 1942, срески начелник обавестио је среског лекара др Младеновића да је ноћ раније у притвору начелства „извршио самоубиство вешањем притвореник Ристановић Војислав, земљорадник из Ракове, који је притворен као активни партизан и учесник у убиству артиљеријског капетана Дерока Јована“. Лекар је потом позван да у ћелији изврши увиђај.⁴¹ Да ли је и на који начин Ристановић,

[39] Црквена књига умрлих храма Светог Јоакима и Ане у Прељини, уписи за новембар 1941. године.

[40] Историјски архив Београда (ИАБ), УГБ, СП-IV-282/20.

[41] ИАБ, УГБ, СП-IV-282/20.

којег је Ж. Гвозденовић именовано као једног егзекутора, сазнао да је проказан, па се одлучио да избегне тортuru и себи прекрати живот самоубиством, постојећи извори не говоре. Међутим, у локалној хроници револуције о њему се наводе криви подаци: да су га заробили четници, те предали Немцима, који су га потом обесили у затвору у Чачку у децембру 1941. (видљиво је, у односу на примарни извор, погрешно назначен и датум смрти). Важно је нагласити да су ова тројица партизана (Гвозденовић, Комадинић, Ристановић), као егзекутори капетана Дерока, за разлику од раније именованих остали забележени и у усменој традицији.⁴² На основу увида у спискове палих бораца у НОР-у из чачанског краја, закључујемо да ниједан од њих није преживео рат:

„РИСТАНОВИЋ Петра ВОЈИСЛАВ, земљорадник, рођен 1898. у Ракови; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га обесили у затвору у Чачку у децембру 1941.“⁴³

„ГВОЗДЕНОВИЋ Алексе ЖИВОТА, земљорадник, рођен 1920. у Ракови; борац Љубићког батаљона; ухватили га четници и предали Немцима, који су га отерали у Бањички логор; интерниран у Норвешку, где је страдао у логору Велстад 1942.“⁴⁴

КОМАДИНИЋ Миленка ДРАГОМИР Драго, земљорадник, рођен 1900. у Соколићима, борац Љубићког батаљона, после рата наставио службу у Озни. Убијен од остатака ЈВуО у Соколићима 3. октобра 1945.⁴⁵

Ни личност која се у цитираном исказу помиње као непосредни наредбодавац убиства капетана Дерока, Славко Крупеж (1912–1943), командир 2. љубићке чете Љубићког батаљона Чачанског НОП одреда,

није преживео рат. Овај пољопривредни инжењер из Ракове, предратни члан КПЈ и један од радикалнијих партизанских вођа у чачанском крају, погинуо је априла 1943. у борби против Немаца и муслиманске милиције у селу Коморани код Нове Вароши. Поред њега, у редовима партизанског покрета, живот је изгубило још десет чланова фамилије Крупеж из Ракове.⁴⁶ Ипак, одлуку о Дероковом убиству Крупеж тешко да је могао да донесе самостално. Судбина његових надређених из Љубићког батаљона била је различита: Радован Јовановић (доцније комесар Чачанског партизанског одреда) погинуо је 5. фебруара 1944. у борби против ЈВуО у селу Љутовници.⁴⁷ Средоје Урошевић, касније командант 2. пролетерске бригаде и 2. пролетерске дивизије, преживео је рат. Међутим, у његовим мемоарским забелешкама нема никаквих осврта који би открили детаље о убиству Јована Дерока.

Легенда о Дероку

Од његовог имена, порекла и живота, до ратних догађаја у којима је учествовао, судбина капетана Јована Дерока као да је била предодређена да инспирише настанак једне легенде. Саборци су о њему писали са неподељеним симпатијама, а уколико се радило о ривалској организацији, са видним поштовањем. Већ његов излазак на историјску позорницу у Априлском рату 1941. скреће пажњу да се радило о ванредној личности, о чему је посведочио капетан Миодраг Вуковић: „Дража је до поноћи лично прихватио јединице које су пролазиле преко моста и одмах их је распоређивао. Мене је пробудио тачно у поноћ, рекавши ми када наиђе нека комплетна јединица да га одмах пробудим јер му је потребна за борбу. Око три сата ујутру наишао је један артиљеријски дивизион

[42] Славко Томашевић, „Правда још не стиже“, *Полеги*, јун 1991, 35.

[43] Радисав Недовић, *Чачански крај и НОБ. Слободари на сјраишићима 1941-1945* (Чачак: Студио за нови дизајн; Чачак; Лучани; Горњи Милановац: Окружни и општински одбор СУБНОР-а, 2009), 122.

[44] Исто, 233.

[45] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, књига 3, 454.

[46] *Чачански крај у НОБ, љали борци и жрџиве* (Чачак: Центар за културу, 1977), 165.

[47] *Narodni heroji Jugoslavije* [Књ. 1], А-М (Београд: Partizanska knjiga: Narodna knjiga; Titograd: Pobjeda, 1982), 345-346.

са топовима и карама у потпуном реду. На челу дивизиона млади артиљеријски капетан Јован Дероко кога сам добро познавао. Пробудих одмах пуковника Михаиловића. Он устаде, изађе и рукова се са капетаном Дероком. Честитао је капетану на уредном повлачењу и довођењу јединице и упитао га како је успео у овом општем расулу. Капетан Дероко му је одговорио: 'Врло лако. Завео сам строгу дисциплину и успео сам да доведем скоро цео дивизион. Хрвате који су напустили батерије, заменио сам Србима.' Пуковник Михаиловић је наредио капетану Дероку да распореди своје батерије позади моста и да ујутру отвори ватру на Гуњу, удаљену 5 до 6 километара од Брчког коју су усташе заузеле и успоставиле власт.^[48] На основу ове епизоде, једине која говори о његовом учешћу у Априлском рату, може се закључити да је Дерок поверену дужност извршавао прецизно и храбро; ту је видљив и његов ентузијазам који је уочљив и у наставку рата.

Поручник Јакша Ђелевић га је први пут срео током првих дана организације отпора у Београду, а потом у септембру 1941. и на Равној Гори, пошто му је додељена командна дужност: „Ја сам га први пут видео у Београду за време конспиративног рада. Достојанственог изгледа, бледуњав, лепих манира и доста тих у говору, одавао је правога центлмена. Имао сам утисак да су многи могли да га надговоре и јачином гласа подвлаче своје аргументе, али то њему није сметало да сачека и мирно изнесе своје мишљење. У томе је умео бити упоран, а да никог не увреди. [...] Била је то велика вест и изненађење кад је Дероко био одређен да прими команду четничког одреда око Краљева, јер се то сматрало као велики и одговоран положај, а он је тек недавно дошао из Београда. Рецимо да је било и мало љубоморе, јер, сећам се, неко је од официра протурио причу о Дероку, како је он као 'девојка', 'мамин син' и да му је тешко

било да води батерију, а како ће тек водити народ где још нема дисциплине ни касарни и да је тешко да ће га одреди прихватити као команданта. Другим речима, зашто Дероко а не ја...“ По Ђелевићевом казивању, непосредно после његовог одласка на терен, „почеле су да стижу незваничне приче, преко курира или других са терена око Краљева, о чудима које Дероко лично тамо ствара, како разоружава Немце и да њима и само име Дероко утерује страх у кости. [...] Као што само у народу може бити, људи су заволели свог команданта и већ почели плести легенде о њему.“ Ипак, све извештаје команди подносио је скромно и самокритично.^[49]

Сличан опис потиче и из пера капетана (тада поручника) Звонка Вучковића: „О мом пријатељу Јовану Дероку, који је у опсади Краљева вршио све могуће дужности, од начелника штаба до нишанџије на топу и вође тројке, често су до нас стизали гласови. Дероко је због велике храбрости и ретке проицљивости постао легенда, не само у нашим, него и у партизанским редовима. Да би прикупио податке о непријатељу потребне за планирање офанзивних акција, он је са једном тројком ноћу упадао у Краљево и разоружавао усамљене непријатељске стражаре. Дању је, са мајором Ђурићем и партизанским вођама, израђивао план за предстојећи напад на варош и аеродром. Одмарао се једино кад би његове скијашке панталоне, од којих се никад није одвајао, нужно захтевале коју закрпу више.“^[50] Коначно, истим тоном пише и поручник Миломир Коларевић: „Рано изјутра на путу ка Кесеровићу у село Драгосињци, преко Мораве превезао нас је један сељак, скелеџија, из села Ратине. Када је сазнао да нас води Дерок он нас сврати на доручак код његове куће. Качамака с кајмаком и сада се сећам. А када му је Дерок рекао да нас увече чека код скеле и превезе натраг, он је одбио уцењујући Дерока да ако код њега не сврати

[48] Миодраг Вуковић, „Са пуковником Дражом Михаиловићем од 06. до 14. априла 1941.“, *Гласник СИКД Њејош*, св. 34 (1975), 43.

[49] *Први Дразин ађушанић*, 110.

[50] З. Вучковић, *н. г.*, 130.

на вечеру неће да га вози. Он је ту 'уцену' тако рекао као да би хтео да каже: ако не сврати на вечеру нити ће имати среће на дому нити ће му летина идуће године добро понети. 'Ја морам да угостим нашег највећег јунака – Дерока', тако на крају заврши. Свратили смо. Вечера је била добра – пасуљ са сланином и кувана ракија. Домаћин је био пун среће и ако су Немци пуцали на све стране. [...] Није марио, а то и рече: 'Е 'вала Вам, г. капетане, што сте ме почаствовали да будете мој гост, па макар Швабе сада дошле и све ово попалили'. Толико је Дерок био популаран.⁵¹

Мученичка смрт новембра 1941. дала је тој легенди само нову димензију. Упркос каснијим идеолошким наносима, савременици и са једне и са друге стране били су мишљења да је његовим убиством уклоњен један од најхрабријих бораца против окупатора и најодлучнијих противника грађанског рата. Поново ћемо се позвати на више њихових изјава. „Судбина је хтела да мој пријатељ, капетан Јован Дероко, буде прва жртва братоубилачке борбе. Погођен у потиљак, пао је лицем у Мораву човек који се од свију нас најодлучније залагао за сарадњу четника и партизана“, најексплицитније је изнео тај закључак Звонко Вучковић.⁵² „Дероко је био познат као један од наших официра који је с највише убеђења радио на зближавању четника и партизана“, сагласан је Младен Жујовић.⁵³ Са њима се, по запису у ратном дневнику, слагао и Ђорђе Ђоко Миловановић, један од партизанских вођа из Чачка, који је закључио да је Дероковом погибијом нестао један од последњих људи који је „мирио страсне

четнике и партизане“.⁵⁴ Коначно, и Павле Јакшић, током 1941. командант Краљевачког НОП одреда, у својим мемоарима (објављеним 1990) који по степену искрености и објективности ипак превазилазе многа дела његових сабораца, признаће приликом оцене догађаја у вези са опсадом Краљева да се „део четничких официра (мајор Ђурић, капетан Дерок) искрено залагао у борбама против Немаца“.⁵⁵ Куриозитет је да се, изузев код Јакшића, Дерок ретко где појављује у партизанској мемоаристици, чак и код оних аутора који су га морали знати и сретати. Конструкција партизанске публицистике, да је Дерок био „један од највећих четничких зликоваца“ потиче из каснијег периода – конкретно од формулација из 1977. године.⁵⁶ Хроника чачанског краја у рату и револуцији из исте године навешће да је Дерок био „један од највећих противника партизана“.⁵⁷ Прошлост је тада била све даља, неизвесност живота у новој држави све видљивија, па је позивање на славну *ејојеју* НОБ-а постало врло важан темељ, а тиме и стварање црно-беле слике о грађанском рату и непријатељима за које није остављен простор за било какво нијансирање.

Интересантно је како је на капетана Дерока и његову погибију гледала трећа страна у сукобима код Краљева и Чачка, односно каква је била перцепција немачких војно-полицијских органа. Њу назиремо на основу досијеа Јована Дерока из полицијске архиве БДС-а. Према сачуваној документацији, види се да су немачке безбедносне службе од јесени 1941. формирале Дероков досије, али да су подаци које су о њему тада поседовали били врло штурни. Тек по слому устанка, пошто га је један заробљени официр војно-четничких одреда приказао на саслушању, Гестапо је имао целовитију слику.

[51] Приватна архива Миломира Коларевића (Лондон), *Сећања на Јована Дерока*, у поседу аутора. Дерок је по сећању савременика написао и неколико чланака за *Слободу или смрт*, централно гласило Равногорског покрета, које је уређивао Драгиша Васић [Милан Б. Матић, *Равногорска идеја у шtamпи и ѱројаианди*, (Београд: Институт за савремену историју, 1995), 66-68]. „Васић се чудно како Дероко стигне и чланке да напише на време, поред борби, организације и другог. Исто тако му се свиђао и Дероков стил“ (*Први Дражин ађуианђ*, 110).

[52] З. Вучковић, *н. г.*, 146.

[53] *Зборник докумената из заосђавишћине Младена Ј. Жујовића*, приредила Теодора Жујовић, Врњачка Бања, 2004, 310.

[54] МИАЧ, Ратни дневници, Ђоко Миловановић, *Рајини дневник*, р. бр. 54.

[55] Pavle Jakšić, *Nad uspomenuma 1* (Beograd: Rad, 1990), 166.

[56] *Прислоница*, 141.

[57] *Чачански крају НОБ*, 140.

На основу сумње да је Дерок „учествовао у илегалним активностима михаиловићеваца“, ноћу 31. децембра 1941. припадници Гестапоа упали су у његов породични стан у Палмотићевој 1-б. Према закључку са претреса, „тамо је пронађена само сестра капетана Дерока“. „Објаснила је да је њен брат, капетан Јован Дерок, убијен у акцији против комуниста. [...] Сестра капетана Дерока носила је жалобну одећу и њене изјаве делују веродостојно“, стајало је у закључку записника са претреса. Тиме је, како се констатује, „случај Дерок завршен“, а цео предмет почетком 1942. архивиран.⁵⁸

Конечно, Дерокова погибија болно је одјекнула и на Равној Гори и у најближем окружењу пуковника Михаиловића. „Дража је био врло задовољан Дероковим радом и подвлачио је да се квалитет официра у потпуности показује тек у тешким и специјалним ситуацијама и да је Дероко један од маркантних примера. Тешко му је пала Дерокова погибија као и свима нама“, записао је поводом овог догађаја један од официра из блиског Михаиловићевог окружења, поручник Јакша Ђелевић.⁵⁹ Сличне утиске изнео је и Драгослав Страњакковић: „Сећам се када сам, средином 1943, у једном разговору с Драгишом Васићем поставио питање који су, по њему, најтежи губици међу равногорским командантима које је он знао. Одговорио ми је без двоумице: Бошко Тодоровић, Јован Дероко и капетан Младеновић.“⁶⁰ Занимљив осврт, те прилог за реконструкцију портрета Дерока и значаја који је имао у раној фази развоја равногорске организације, даје и већ цитирани Миломир Коларевић: „Приликом једне вечере у селу Липову (Црна Гора) фебруара ’943. г. повео се разговор између шефа британске мисије пуковника Бели-а и Драже. [...] Пук. Бели је говорио о томе како би и Дража, као савезник, требао да спреми једну јединицу за послератну окупацију Немачке

(Тито још није избио на сцену у то време). На то је Дража одговорио: ’Ја по природи нисам осветољубив човек. Ако би до тога и дошло, ја бих имао само једног или двојицу од мојих људи за команданта те јединице који се не би светили Теутонцима и ако су они то заслужили, али ја не могу да престанем да мислим о једном идеалном човеку за тај положај, но он је, на моју велику жалост погинуо – а то је Јован Дерок.“⁶¹

Равногорске командне структуре до краја су сачувале успомену на свог трагично настрадалог официра, указујући му у више наврата признања за ратне заслуге: указом Врховне команде ЈВУО у јуну 1942. постхумно је одликован орденом Карађорђевог звезде са мачевима IV степена⁶², крајем 1943. једна летећа бригада Другог равногорског корпуса добила је име по њему⁶³, у пролеће 1944. уврштен је у списак палих старешина ЈВУО из Југославије које је недељом и празницима требало помињати на служби у црквама.⁶⁴ И одликовање и место у поменику Јована Дерока налазило се непосредно уз име поручника Симе Узелца, његовог саборца који је три недеље раније погинуо у сукобима са Немцима код Краљева. Тиме је створен својеврстан ратни „двојац“ који је симболизовао паралелну борбу ЈВУО на два фронта: против окупатора и против комуниста.

Ипак, поред свега набројаног, посебно признање и присуство у народној традицији исказало се песмом о Дероку. Она је можда и највише допринела да се име Јована Дерока сачува у успомени и пронесе кроз српски свет: официри који су у исто време и на истом месту једнако храбро гинули, попут капетана Душана Лаушевића и Петра Дејановића, а које народна песма није опедала, просто су протоком времена ишчезли из предања.

[58] ИАБ, БДС, Д-315.

[59] *Први Дражин ађушанџић*, 111.

[60] *Књија о Дражи*, 313.

[61] Приватна архива Миломира Коларевића (Лондон), *Сећања на Јована Дерока*, у поседу аутора.

[62] Војни архив (ВА), Четничка архива (ЧА), к. 9, док. 2/1.

[63] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, књига 2, 296.

[64] ВА, ЧА, к. 94, док. 23/2.

Позната песма спевана у народу која помиње капетана Дерока носила је назив „Са Краљева“. По једном од сведока, капетану Радославу Филиповићу, првобитни назив био је „С Камицора жива ватра сева“, по сећању на најтеже борбе у овом теснацу код Краљева октобра 1941. године. Била је популарна и певала се међу војницима у

пределу Западне Мораве већ крајем 1941. и почетком 1942. године.⁶⁵ Будући да је нема у првим штампаним равногорским песмарицама, изгледа да је испрва била више локалног карактера. Проширила се у Србији тек у другој фази рата. Према најранијем запису, песмарици Чегарског корпуса ЈВуО из 1944, текст песме био је следећи:

*Са Краљева жива ватра сева, да видимо кој јунака нема.
Нема Симе, нема нам Дерока, обадва су поинула момка.
Нашеј Симу убили су Немци, пресекали ја мишраљески меци.
А Дерока храбра кайејана мучки уби банда йаршизана.
Сјавај Симо, наше мило дейе, Дразини ће шебе да освейе.
Сјавај Симо, наш йремили сине, йако Србин за слободу йине.⁶⁶*

У односу на прву верзију, у каснијим препевима видљиве су одређене измене и додаци. Када је снимљена у српској емиграцији у Чикагу почетком 1950-их година, израз „јунаци“ и „Дразини“ замењен је са „четници“, што је требало да појача идеолошки набој и нагласи термин са којим се део присталица овог покрета (поготово у емиграцији) идентификовао. Јован Дерок је у овој интерпретацији опеван као „млади капетан“, а он и Сима Узелац окарактерисани су као „два Дразина најбоља момка“. Наслов је промењен и такође појачан у „Над Краљевом жива ватра сева“.⁶⁷ Свака будућа верзија ове песме, што у емиграцији, што у Србији почетком 1990-их година, снимљена је на овај текст и тако се песма пренела кроз више генерација.

Важно је нагласити да у опевавању погибије два јунака, Узелца и Дерока, на освету позива само Узелчева мати: настала у превирањима на самом почетку грађанског рата, песма је изгледа још увек носила одређену наду да ће доћи до измирења две стране.

Мотив освете појавиће се и у песми о погибији Јована Бојовића, погинулог у борби са Немцима код Ратарске школе октобра 1941: „Код ратарских пустих њива, Бојовића реч је била: 'Освет'те ме браћо мила'“.⁶⁸ Ипак, комунистичка историја Дерока је сврстала у ред *народних нејријашеља*, једнако као и оне припаднике ЈВуО који су им били осведочени противници. Сећање на његово јунаштво било је непожељно у било ком официјелном догађају или публикацији који би се дотакли краљевачког октобра 1941. године.⁶⁹ До одређене рехабилитације његовог лика дошло је крајем 1990-их и почетком 2000-их година, када је његова историјска улога другачије вреднована у научној литератури, те када је једна улица у Краљеву (на коју се, симболично, с једне стране надовезује улица Јована Бојовића, а с друге Димитрија Туцовића) понела Дероково име. Недавно је, пак, песма „Над Краљевом жива ватра сева“ изазвала један политички инцидент⁷⁰ међу следбеницима наратива о партизанском покрету као једином носиоцу антифашистичког отпора у земљи 1941–1944, што је

[65] да; Крагујевац: Погледи, 2003), 128.

[66] Драгоје Тодоровић, *Равногорске џесме ошйора и лободје 1941-1945* (Београд: Trim soft trade, 1997), 82; Никола Кордић, *Кроз раг са Дражом* (Београд: Крагуј, 1998), 40.

[67] *Песме српских четника: Над Краљевом жива ватра сева* (5) Pesme Srpskih Cetnika - Na Kraljevu Ziva Vatra Seva - YouTube; приступљено октобра 2021. године

[68] Н. Кордић, *н. г.*, 40.

[69] Милош Тимотијевић, *'Храбри' йаршизани и 'зли' четници. Сйудује о Србији у Друјом свейском рашју 1941-1945* (Београд: Catena mundi, 2019), 55-57.

[70] „Па ви после гласајте за типа који пева четничке песме у кафани“, *Еспресо*, 16. 6. 2020. године.

показало важност истраживања контроверзних догађаја из 1941, али и реконструкције биографије Јована Дерока.

Где се налазе посмртни остаци капетана Јована Дерока?

У ратним условима, од гроба Јована Дерока створена је нека врста култног места за присталице Равногорског покрета. Он је првобитно био сахрањен на месту погибије крај реке Чемернице, да би у јануару 1942. био ексхумиран и свечано сахрањен на Љубићу. О томе је остало трага и у изворима; у црквеној књизи умрлих Светог Јоакима и Ане у Прељини налазимо упис/податак да је капетан Дерок 18. јануара 1942. сахрањен „код споменика Танаску Рајићу у Љубићу“. Опело је према црквеним књигама вршио прота Новица Милићевић „уз асистенцију 7 свештеника“.⁷¹ Читав догађај организовао је поручник Предраг Раковић, раније командант Љубићког војно-четничког одреда, тада легализован у оквиру оружаних снага генерала Недића у Чачку. Он је издејствовао одобрење за скуп код немачких власти, мада сачуване фотографије показују да су, после опела код цркве у Коњевићима, остаци капетана Дерока до Љубића пренесени околним сеоским путем, а не главним који иде паралелно са железничком пругом. Очигледно, радило се о некој врсти прећутног одобрења, које је за локалне равногоорце било важно, а за немачке власти потенцијално корисно јер би ујединило разне српске фракције у борби против комунизма. Чак се и на сахрани симболично појавио немачки ортскокомандант у Чачку, мајор Фрике, који је само који месец раније ратовао са Дероком и његовим четницима приликом борби код Краљева, а тада му одајући пошту као погинулом.⁷²

[71] Црквена књига умрлих Светог Јоакима и Ане у Прељини, уписи за јануар 1942. године.

[72] Г. Давидовић, М. Тимотијевић, *н. г.*, књига 2, 31; М. Дерок, *н. г.*, 197-200.

На ковчег капетана Дерока постављени су његова официрска шапка и војни бодеж, који су за ту прилику потајно прибављени од његове сестре из Београда.⁷³ Од њега се у име сабораца опростио извесни капетан Стаменко Димитријевић, који се у изворима не помиње као припадник равногорске организације – напротив, по реторици и терминологији коју је користио пре би се могло рећи да је био припадник Збора и добровољачких одреда: „Ти мили, и никад непрежаљени друже Јоване, што нам те из руку отеше крволоци и који те тако зверски преселише у вечност, рачунајући да ће твојом смрћу у нама утрти сваку вољу за даљу борбу, знај да нас је твоја смрт још више окрепила и очеличила и да смо са још већом вољом наставили борбу коју си тако волео јер си у њој био ненадмашан и у њој пао. Отели су те у најлепшој младости, у најлепшим годинама и у моменту када си извршивао најсветији задатак према Краљу, држави и нацији. Ти ниси једини који је из наше средине изгубио свој живот у овој крсташкој борби противу безбожника, крволока и страних плаћеника за спас српског народа. Има их пре и после, а биће их све дотле док не уништимо потпуно све оне који су заболи нож у леђа српском народу.“⁷⁴ Тиме је Дерокова сахрана испунила своју улогу: равногорски Пантеон добио је свог мученика, а немачке власти значајну антикомунистичку манифестацију.

Посебно значајна чињеница у овом догађају била је локација сахране, будући да су Дерокови посмртни остаци положени покрај споменика Танаску Рајићу. Тиме је све добило митски значај и симболику: како је прослављени ратник Првог и Другог српског устанка погинуо крај својих топова 1815, тако је 1941. живот изгубио и јунак „трећег устанка“. У налажењу континитета њихове борбе за слободу, обојица

[73] М. Баковић, *н. г.*, 119.

[74] ИАБ, УГБ, СР-IV-282/20.

су сахрањени један крај другог, а у сећању савременика је забележено да је нека врста спомен-обележја била подигнута и Дероку. На место вечног починка, поред сабораца, испратио га је и већи број његових познаника и поштовалаца из западне Србије.⁷⁵

Није познато на који начин је ово место егзистирало 1942–1944. године. Било каква политичка окупљања крај Дероковог гроба била су онемогућена после поновног одласка његових сабораца у илегалу (П. Раковић ће постати командант Другог равногорског корпуса и више се неће враћати у Чачак), а није потврђено ни да су на том месту надаље одржавани било какви даљи парастоси или верски обреди.

Промена политичких околности, коначно и промена власти до које је дошло крајем 1944. у Србији и чачанском крају, умногоме је изменила и однос према гробном месту Јована Дерока. Комунистичке снаге су током 1945. на више места уклониле спомен-обележја и поравнале гробове својих непријатеља у Чачку, а то је по свему судећи била и судбина посмртних остатака овог равногорског команданта. По писању локалне штампе, градски Народноослободилачки одбор Чачак је током 1945. у оквиру уређивања градског парка уједно и „очистио“ ову локацију од гробова немачких војника који су ту сахрањивани током окупације.⁷⁶ Али на том месту, поред немачких војника, крајем 1944. и почетком 1945. вршена су и стрељања и укопавања појединих „народних непријатеља“ од нових комунистичких власти.⁷⁷ Ни иза њих није остало никаквог белега, тако да се сматра да су и њихови посмртни остаци „очишћени“ приликом исте акције. Шта је то „чишћење“ тачно подразумевало – да ли само уклањање обележја са гробова или и ископавање посмртних

остатака и њихово пребацавање на другу локацију – данас је тешко рећи. Поставља се и питање да ли су у тој акцији, или у неком каснијем периоду током 1945–1946, уклањана и друга спомен-обележја непријатеља комунизма; у оквиру тог питања треба трагати и за одговором о судбини остатака Јована Дерока.

Према сећању неколицине савременика (Милка Баковић, Миломир Јовановић, Славко Томашевић), спомен-обележје на Дероковом гробу је недуго након успостављања комунистичких власти уклоњено.⁷⁸ Сви они наводе да су у исто време ископани и уклоњени/однети у непознатом правцу и Дерокови остаци. Томашевић наводи: „Сахрањен је у јануару 1942. код споменика Танаску Рајићу, а када су комунисти стигли из Босне 1945. године ископали су његово тело из гроба и бацили га, тако да се ни данас не зна где су му кости остале.“⁷⁹ Могло би се рећи да је ово било друго убиство Јована Дерока, бар у свести оног који су овај чин извршили, сматрајући да ће на тај начин уништити и свако сећање на њега. Ни у доступној архивској грађи ни у мемоаристици није сачувано више детаља о овом догађају, о примарној гробници, нити о даљој судбини гробног места капетана Дерока, што не говори само о (анти)вредностима комунистичке епохе, већ и о непромењеном духу времена који је дошао са увођењем више-страначја и демократским променама у земљи. Спомен-комплекс на Љубићу у више наврата је 1938–2008. мењао и проширивао своју меморијалну улогу. Данас се, уместо Јована Дерока, у њему налазе споменици и гробови војника Црвене армије, радника и железничара погинулих у редовима партизанског покрета и народног хероја Радомира Ђуракића.⁸⁰

[75] М. Баковић, *н. г.*, 118.

[76] „Плодан рад Градског одбора у Чачку“, *Слободни глас*, Чачак, 27. 10. 1945. године.

[77] Матична књига умрлих храма Светог Вознесења у Чачку, уписи за децембар 1944. године.

[78] М. Баковић, *н. г.*, 118; М. Јовановић, *н. г.*, 87.

[79] Славко Томашевић, „Правда још не стиже“, *Поједи*, јун 1991, 35.

[80] *Narodni heroji*, knjiga 1, 226-227.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори:

Архив Србије (Железник), Мемоарска грађа

Војни архив (ВА), Досијеи персоналних података официра Југословенске војске

Војни архив (ВА), Четничка архива

Историјски архив Београда (ИАБ), Управа града Београда, Специјална полиција (СП)

Историјски архив Београда (ИАБ), Фонд немачке обавештајне службе и полиције сигурности (БДС)

Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), Четничка архива (ЧА)

Међуопштински историјски архив Чачак (МИАЧ), Ратни дневници

Приватна архива Миломира Коларевића (Лондон)

Црквена књига умрлих Светог Јоакима и Ане у Прељини

Матична књига умрлих храма Светог Вознесења у Чачку

Објављени извори:

Зборник докумената из заоставишине Младена Ј. Жујовића, пр. Теодора Жујовић (Врњачка Бања : Интерклима-графика, 2004)

Освећлавање истине: докумената за јолишичку и војну историју Чачка 1938-1941, пр. Горан Давидовић и Милош Тимотијевић (Чачак : Народни музеј : Међуопштински историјски архив; Краљево : Народни музеј, 2006)

Филиповић Радослав, *Рајни дневник 1942-1944*. (Чачак : Легенда; Крагујевац : Погледи, 2003)

Литература:

Баковић Милка, *Комунисти и наци-фашисти – они су исти* (Милвоки, 1983)

Голубовић Рајко, *Рогослов јорогице Дероко* (Београд : [б. и.], 2004)

Вуковић Миодраг, „Са пуковником Дражом Михаиловићем од 06. до 14. априла 1941.“, *Гласник СИКД Њејош*, св. 34, Чикаго, 1975.

Vučković Zvonimir, *Od otpora do građanskog rata* (London : [s. n.], 1984)

Glišić Venceslav, *Užička republika* (Beograd : Nolit, 1986)

Давидовић Горан, Тимотијевић Милош, *Зајамњена прошлост. Историја равнојораца чачанској краја*, књиге 1-3. (Чачак : Народни музеј : Међуопштински

историјски архив; Горњи Милановац : Музеј рудничко-таковског краја; Краљево : Народни музеј, 2002-2004)

Дерок Јован, *Тојлички усџанак и оружани ојђор у окућираној ојђабини 1916-1918. јогине* (Београд : Просвета, 1940)

Derok Milan, *By the Pen, Sword and Dagger: biography of Captain Derok, a Leader of the 1941 Uprising in German occupied Serbia* (Paris : Ed. Marie-Renée Morin, 1997)

Драшковић Драган, Крејаковић Силвија, *Краљевачки окћобар 1941*. (Краљево : Народни музеј, 2011)

Живановић Сергије, *Бенерал Михаиловић и његово дело*, књига 1 (Чикаго : С. М. Живановић : Амерички институт за балканска питања, 1962)

Jakšić, Pavle, *Nad uspomutama* (Beograd : Rad, 1990)

Јовановић Миломир, *Злочини без казне* (Чачак : [б. и.], 2009)

Књига о Дражи, књига 1, пр. Радоје и Живан Кнежевић пр. Радоје Кнежевић (Виндзор : Српска народна одбрана, 1956)

Кордић Никола, *Кроз рај са Дражом* (Београд : Крагуј, 1998)

Крејаковић Силвија, *Игенјишети жрђава сјрељаних у Краљеву окћобра 1941*. (Београд : Музеј геноцида, 2013)

Младеновић Божица, *Тојлички усџанак 1917*. (Нови Сад : Прометеј; Београд : Радио-телевизија Србије, 2017)

Народни усџанак и борбе за Краљево 1941. јогине, ур. Коча Јончић (Краљево : Историјски архив, Фонд за историју радничког покрета и НОБ-а Краљево и околине; Београд : Народна књига, 1985)

Narodni heroji Jugoslavije [Knj. 1], А-М (Beograd : Partizanska knjiga : Narodna knjiga; Titograd : Pobjeda, 1982)

Недовић Радисав, *Чачански крај и НОБ. Слободари на сјрајишјима 1941-1945*. (Чачак : Студио за нови дизајн; Чачак; Лучани; Горњи Милановац : Окружни и општински одбор СУБНОР-а, 2009)

Николић Коста, *Историја Равнојорској јокреја*, књига 1 (Београд : Завод за уџбенике, 2014).

Plazina Stanojlo, *Sa Jelice planule varnice. Prilog za istoriju narodnog ustanka ravnogorskog pokreta u Dragačevu* (Melburn : „Poliprint“, 1974)

Први Дражин ађушанј Јакша В. Ђелевић, приредила Биљана Ђелевић, Виндзор, 1994.

Прислоница, јрилози за јроучавање села, Прислоница, 1977.

Радовановић, Јован, *67 дана Ужичке рејублике* (Титово Ужице : Вести; Чачак : Чачански глас, 1983)

Рајић Сузана, *Владан Ђорђевић. Биојрафија јоузваној обреновићевца* (Београд : Завод за уџбенике, 2007)

Terzić Velimir, *Slom Kraljevine Jugoslavije 1941. Uzroci i posledice poraza*, knjiga 2 (Ljubljana : Partizanska knjiga; Beograd : Partizanska knjiga : Narodna knjiga; Titograd : Pobjeda, 1984)

Тимотијевић Милош, Звонко Вучковић, *Рајна биографија (1941–1944), расправа о проблемима прошлости и садашњости* (Београд : Службени гласник, 2015)

Тимотијевић, Милош, „Храбри“ партизани и „зли“ четиници. *Студије о Србији у Другом светском рату 1941-1945* (Београд : Catena mundi, 2019)

Тодоровић Драгоје, *Равногорске њеме оштора и лободе 1941-1945* (Београд : Trim soft trade, 1997)

Чачански крај у НОБ. *Пали борци и жртве* (Чачак : Културни центар, 1977)

Спровод и сахрана посмртних остатака Јована Дерока, Ракова-Љубић, јануара 1942. године, лична архива породице Коларевић (Дејан Ђерић)

„DEROK THE YOUNG CAPTAIN ...”: DEATH AND LEGEND OF CAPTAIN JOVAN DEROK

Captain Jovan Derok represents one of the key figures of the Serbian revolutionary movement and the command of the military-Chetnik detachments of the Yugoslav Army in western Serbia in 1941, both during the fight for liberation and the civil war. Several contemporaries left memories of his pre-war career, participation in the April War and the uprising in 1941. There are still

certain controversies about his death, which we are trying to resolve in this paper on the basis of newly discovered archives' material. In addition, the paper reconstructs the war legend of Jovan Derok, his „expulsion“ from the collective memory after 1945 and the „return“ to historiography and memory as of 1990s.

**Nemanja DEVIĆ, PhD
Goran DAVIDOVIĆ
Dejan ĐERIC, MA**

„A.DEROK DU JEUNE CAPITAINE...”: LE DÉCÈS ET LA LÉGENDE DU CAPITAINE JOVAN DEROK

Le capitaine Jovan Derok représente une des personnalités clé du mouvement des unités militaires-tchetnicks de l'Armée yougoslave dans la Serbie de l'ouest en 1941, autant dans la lutte pour la libération que durant la guerre civile. Plusieurs contemporains laissèrent un souvenir sur sa carrière d'avant-guerre, sa participation à la Guerre d'avril et à la révolte de 1941. Concernant

son péril restèrent certaines contestations, que d'après la construction archivistique nouvellement découverte, on essaie de résoudre dans cette étude. En dehors de cela, dans cette étude, on reconstruit aussi les légendes guerrières sur Jovan Derok, son “bannissement” de la mémoire collective après 1945 et son “retour” à l'historiographie et au mémoire des années 1990.

**Nemanja DEVIC, Dr
Goran DAVIDOVIC
Dejan DJERIC, M.A.**